

**НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СЕМАНТИКИ
ДІЄСЛІВ СХІДНОГО ПОЛІССЯ: ВИДИ І ФУНКЦІЇ ЖЕСТІВ**
doi: 10.12958/2227-2631-2019-2-41-53-64

Олена Холодьон,

*кандидат філологічних наук,
молодший науковий співробітник відділу діалектології
Інституту української мови НАН України
<https://orcid.org/0000-0001-7546-6479>*

Статтю присвячено вивченню невербальних засобів як складника діалектної комунікації. Хоча в українській діалектології науковці акцентували увагу на важливості фіксації позамовних засобів передавання інформації під час записування діалектної мови, зокрема інтонації, темпу й сили мовлення, погляду, жестів, міміки, посмішки і т.п. (Г. Аркушин, П. Гриценко), і розглядали зв'язок вербального матеріалу з невербальними складниками тексту гри в східнослов'янських говірках (Г. Барилова), невербальні засоби серед конфліктогенних чинників діалектної комунікації (В. Папіш), указували на вживання суфіксальних інтенсифікаторів у вказівному займеннику *отакій* у зв'язку з можливістю супроводжувати усну розповідь розмірними жестами (В. Лєснова), аналізу невербальних засобів, зокрема жестів, вираження семантики східнополіських дієслів не виявлено, що й зумовлює актуальність дослідження.

У розвідці описано види й функції жестів, які використовують діалектоносії Східного Полісся для передавання семантики дієслів, охарактеризовано особливості їх функціонування в діалектній комунікації. Дослідниця проаналізувала насамперед рухи рук (рухи ніг, голови, очей залучено як допоміжні для характеристики рухів рук) та виокремила емблематичні та ілюстративні жести. Під час номінації невербальні засоби нерозривні з вербальними, що називають „подвійним кодуванням”. Щодо вербальних засобів невербальні можуть виконувати власне номінативну (замінюють вербальну номінацію) та підсилювальну (доповнюють вербальну номінацію) функції. Емблематичні жести використовують у власне номінативній та підсилювальній функціях (сема ‘випити спиртний напій’). Ілюстративні жести зафіксовано в підсилювальній функції. Серед них виділено зображувальні (напр., семи ‘ходити сюди-туди без певної мети й напрямку’, ‘різати картоплю на круглі шматки’, ‘робити масло’, ‘розділяти шифер’); пояснювальні (напр., семи ‘ударити’, ‘пити спиртні напої’); розмірні (напр., семи ‘з’їсти багато, через міру’, ‘з’їсти мало, трохи’); вказівні (напр., сема ‘померти’); обрядові (напр., сема ‘починати ходити (про дитину)’); жести з наочною ілюстрацією (напр., семи ‘різати картоплю на шматки’, ‘терти буряк’, ‘різати яблуко на шматки’). Ілюстративні жести різняться залежно від позначуваної дії та можуть супроводжувати відповідні

повнозначні номінативні одиниці, прислівники *так*, *о¹так*, *ота¹ко*, *отако-о¹*, звуконаслідувальні слова.

Ключові слова: діалектна комунікація, діалектний текст, жести, невербальні засоби, східнополіські говірки.

The article is devoted to the study of non-verbal means as a component of dialectal communication. Although in Ukrainian Dialectology scholars have been focused on the importance of fixing extralinguistic means of information transmission in the process of dialectal language recording, in particular intonation, tempo and power of speech, gaze, gestures, facial expression, smile, etc. (H. Arkushyn, P. Hrytsenko) and have been examined the connection between the verbal material and the non-verbal components of the game text in the Eastern Sloboda dialects (H. Barylova), non-verbal means among the conflicting factors of dialectal communication (V. Papish), have been pointed to the using of suffixal intensifiers in the indicative pronoun *отакый* in connection with the opportunity to accompany the oral narrative with dimensional gestures (V. Liesnova), the analysis of non-verbal means, in particular gestures, of expression of the semantics of Eastern Polissian verbs is not revealed that determines the relevance of this study.

The paper describes the types and functions of gestures that are used by dialectal speakers of the Eastern Polissia to express the semantics of verbs, and characterizes their peculiarities in dialectal communication. The researcher analyzes the movements of the hands (movements of the head, eyes are involved as auxiliary to characterize the movements of the hands) and outlined emblematic and illustrative gestures. During the nomination, non-verbal means are inseparable with verbal, that is called „double encoding”. Regarding verbal means, non-verbal ones can have their own nominative (substitute verbal nomination) and amplified (complement verbal nomination) functions. Emblematic gestures are used in their own nominative and amplified functions (some ‘drink alcohol’). Illustrative gestures are fixed in the amplified function. Among them are pictorial (e.g., semes ‘to go here and there without a certain purpose and direction’, ‘to cut the potatoes with round pieces’, ‘to make butter’, ‘to divide the slate’), explanatory (e.g., semes ‘to beat’, ‘to drink alcoholic drinks’), dimensional (e.g., semes ‘to eat a lot, above measure’, ‘eat a little’), indicative (e.g., seme ‘to die’), ritual (e.g., seme ‘to begin to go (about child)’), gestures and gestures with a demonstration (e.g., semes ‘to slice a potato’, ‘to grate beetroot’, ‘to slice an apple’). Illustrative gestures differ depending on the designated action and may accompany the corresponding full meaning nominative units, adverbs *так*, *о¹так*, *ота¹ко*, *отако-о¹*, onomatopoeic words.

Key words: dialectal communication, dialectal text, gestures, non-verbal means, Eastern Polissian dialects.

Вступ. Серед пріоритетних проблем дослідження діалектної мови сьогодні окреме місце належить вивченню специфіки діалектної

комунікації й комунікативної поведінки діалектоносіїв. В акті діалектної комунікації твориться діалектний текст, який є різновидом мовного простору, відбиває реальне співвідношення елементів говіркової структури (Гриценко, 1996, с. 9); „цінність діалектного тексту визначають обсяг і якість інформації про складну організацію розмаїтого репертуару мовних одиниць говірок відповідного хронотопу, можливість виявлення на підставі текстів взаємодії мовних і позамовних (невербальних) засобів передавання змістів, модальностей, конотацій, визначення залежностей актів мовлення від позамовного середовища та умов мовлення, експлікації в словоладі й характері текстотворення діалектної особистості з її індивідуальними лінгвальними, часовими, освітніми, соціокультурними особливостями” (Гриценко, 2015, с. 102 – 103). Це зумовлює актуальність вивчення різних шарів інформації діалектної комунікації, зокрема невербального коду. Ключовим у контексті вияву та аналізу діалектних невербальних засобів (НЗ) є усність та спонтанність діалектного мовлення, оскільки вони „прив’язані до умов спілкування; декодуються „тут і тепер” у межах конкретного контексту і ситуації; неінтенціональні, спонтанні” (Бацевич, 2016, с. 59).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На фіксацію НЗ під час записування діалектного мовлення вказували Г. Аркушин, П. Гриценко, зазначаючи, що „важливими є супровідні до вербальних текстів (чи окремих його елементів) коментарі, що описують контекст формування висловлювань, указують на характер і зміст позамовних засобів передавання інформації, на обставини, реагування, на які провокують репліки, зауваги діалектоносія” (Гриценко, 2015, с. 103 – 104), що „для характеристики всього зв’язного мовлення важливі інтонація, темп і сила мовлення”, а також погляд, жести, міміка, посмішка (Аркушин, 2011, с. 5 – 6), зокрема в праці „Голоси з Волинського Полісся” Г. Аркушина серед коментарів до діалектних текстів подано інформацію про жести й міміку діалектоносіїв („покрутила головою”, „підійшла ближче до дороги”, „примруживши очі”, „показує вказівним пальцем лівої руки”, „підтвердила кивком голови”, „сміється” та ін.) (Аркушин, 2010).

Поряд з описом різних способів назв ігор у східнословобожанських говірках Г. Барилова проаналізувала зв’язок вербального матеріалу з невербальними складниками тексту гри – акціональним, реалемним, агентивним, темпоральним та ін. Дослідниця зробила висновок, що традиційна народна гра в українських східнословобожанських говірках та її опис – це культурний текст, у якому вербальні й невербальні складники перебувають у відношеннях кореляції – співвіднесеності, відповідності, взаємозв’язку. Вербальний план народної гри доповнюють складники, пов’язані з діями учасників гри, денотатами, які використовують у грі, назвами учасників (Барилова, 2009).

Невербальні засоби серед конфліктогенних чинників комунікації в говірці с. Нижні Ворота Воловецького району Закарпатської області проаналізувала В. Папіш, описуючи зневажливі жести, погляди,

інтонацію, підвищення тону, особливий темп мовлення, які призводять до виникнення конфліктної ситуації чи відкритого конфлікту, порушують норми й правила культури мови, негативно впливають на адресата та не сприяють психологічному комфорту (Папіш, 2016).

В. Леснова вживання суфіксальних інтенсифікаторів у вказівному займеннику *отакій* пов'язує з можливістю мовця супроводжувати усну розповідь жестами, завдяки чому цей займенник може передавати великий або малий розмір об'єкта (Леснова, 2014, с. 94).

Мета статті – проаналізувати види й функції жестів, які використовують діалектоносії Східного Полісся для передавання семантики дієслів, звернути увагу на особливості їх функціонування в діалектній комунікації.

Методи дослідження. У статті використано *описовий метод*, за допомогою якого репрезентовано покласифікований зібраний *польовим методом* діалектний матеріал, записаний авторкою в Чернігівській та Сумській обл. протягом 2009 – 2015 рр. Для аналізу невербальних засобів вираження семантики східнополіських дієслів використано *дистрибутивний метод*, що став основою для виявлення специфіки діалектної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Діалектна дієслівна семантика Східного Полісся реалізована номінативними одиницями різної структури: однослівними дієсловами, дієслівними словосполученнями, компаративами, пропозитивними одиницями, дискурсивними одиницями, які виражають цілісні поняття, напр., 'іти', 'говорити', 'різати', 'готувати', 'бити', 'їсти', 'пити' (Холодбон, 2017). Під час номінації різних дій поряд з вербальними засобами діалектоносії використовують невербальні. Нерозривність цих складників, можливість взаємних переходів, трансляцій, їх поєднання називають „подвійним кодуванням” (Селіванова, 2006, с. 244).

Жести – знакові рухи рук, ніг, голови, рухи тіла, пози, а також мімічні рухи (Крейдлин, 2002, с. 10, 43; Николаева, 2004, с. 48). Жести поділяють на емблематичні, ілюстративні й регулятивні (Крейдлин, 2002, с. 79 – 84; Григорьева, 2001, с. 183; Николаева, 2004, с. 50). Ілюстративні жести класифікують на дейктичні (вказівні), зображувальні, кінетичні удари та ілюстративні регулятори. Найпоширеніші жести – це ілюстративні, які спрямовані на передачу інформації, супроводжують якийсь мовленнєвий фрагмент і пов'язані зі змістом слів; їхня кількість збільшується в умовах неформального спілкування, коли мовець не переймається про враження, яке справляє на інших, і коли реакція слухача показує його нерозуміння сказаного. У поєднанні ілюстративних жестів з дієсловами основну роль відіграє семантика; найчастіше це дієслова, що описують дії або стани з конкретною просторовою реалізацією (Николаева, 2004, с. 52 – 63).

Щодо вербальних засобів невербальні можуть виконувати функції:

- 1) власне номінативну (замінює вербальну номінацію);

2) підсилювальну (доповнює вербальну номінацію) (Земичева, 2016, с. 142; див. також Бацевич, 2016, с. 61; Крейдлин, 2002, с. 61 – 63).

Під час записування діалектного матеріалу експлораторка часто використовувала НЗ, щоб унаочнити питання. У розвідці проаналізуємо ті НЗ, які застосовували діалектоносії для номінації дій, і розглянемо насамперед рухи рук (рухи голови, очей використовуємо як допоміжні для характеристики рухів рук). П'ять

У власне номінативній функції вживають жест постукування по горлу або прикладання руки до горла на позначення семи 'випити спиртний напій' (Бл, Блк, Вв, Дд, Ів, Кпт, Кр, Крп, Мл, Пр, Рт, СД, Смч, Спс, СР, Шп, Яд):

[Інф.]: – За^ароб'иш / с'єй^а м'ис'єц^а м'єн'єй на тої^а м'ис'єц^а бол'єй / но са^аб'і на прап'ітан'їє ти за^ароб'иш // як н'є буд'єш с'уди [показує жест постукування по горлу] // (СР), а також використання жесту вказування на пляшку горілки:

[Інф.]: – У^аже ш ти за^акусила трошки / да^авай у^аже [показує на пляшку горілку] // ти со^аб'і будєш нали^ават'? // (Яд).

Водночас жест постукування по горлу або прикладання руки до горла часто має й підсилювальну функцію, коли, напр., на позначення пропозиції піти випити в східнополіських говірках його використовують у поєднанні з номінативними одиницями: да^авай ко^аўто^анем (Рт), да^авай ка^аўта^ан'ом (Кр), пош^али хл'об^анем (Дд), да^авай п'єка^ан'ом (Вв, Кр), па^аш^ал'і жах^ан'єм (Мл), да^авай на^ав'єрн'єм (Кр). Жести постукування по горлу або прикладання руки до горла відносимо до емблематичних, оскільки вони можуть мати самостійне лексичне значення, здатні передавати смисл незалежно від лексичного контексту й за ними закріплене стандартне використання (Николаева, 2004, с. 50).

У номінативній функції діалектоносії також застосовують указівний жест на позначення смерті людини, зокрема поєднують відзайменниковий прислівник з жестом вказування вгору рукою й головою: ме^ан'і с'коро^а може ту^ада (СД). У підсилювальній функції – вказівку очима та рукою в напрямку цвинтаря: їй^а по^ара ўже до^адому (Рт). Ці жести мають евфемістичний характер, оскільки у свідомості східнополіських діалектоносіїв смерть пов'язана з небезпекою, негативними переживаннями та зазнає табуїзації (Холод'юн, 2018).

У підсилювальній функції найпоширенішими є зображувальні жести, які дублюють або доповнюють висловлювання, роблять його більш зрозумілим і супроводжують повнозначну номінативну одиницю, напр.:

1) сема 'пересування п'яної людини ногами':

[Інф.]: – Ша^ал'таї-бал'таї // їд'єт' ту^ади-и / с'уди-и [показує рукою хвилясту лінію] // і потица ўпа^ад'єт' / і зас'н'є // (Шп);

2) сема 'ходити сюди-туди без певної мети й напрямку':

[Екс.]: – По селу ото без діла. Чого ото по селу...?

[Інф. 1]: – Е^аге / ка^абила за д'ілам ма^але ла^аша без д'іла //

[Екс.]: – Що?

[Інф. 1]: – Ла́ша / ла́ша //

[Інф. 2]: – Ну от / дер́жим ми кан'а / ка́бину // нара́дилось, напла́дилось у нас ла́ша // ка́билайу па́йїхали шос' ізра́бит' / а ла́ша сл'ідам за 'возам бе́жит' / дак 'кажут' ка́била за 'д'ілам і́де шчос' ра́бит' / а ла́ша без 'д'іла і́де //

[Екс.]: – То це і про п'яного так кажуть?

[Інф. 1]: – Ну-у / і п'яни ж так са́мо / шо па́шоў ту́ди / па́шоў ту́ди [показує головою та рукою різні напрямки] / па́шоў // чо́го ти хо́диш? // йак ка́била за 'д'ілам / а ла́ша без 'д'іла // (Кпт);

3) сема 'випити спиртний напій одномоментно': відповідні рухи головою та рукою, що супроводжують номінації раз

(Смч), (Шп), (Крп), (Уш), (Гд), (Яд), (Бл):

[Екс.]: – Буває таке, що беруть чарку і за один раз?

[Інф. 1]: –

[показує головою і рукою]

//

[Інф. 2]:

(Бл).

Часто зображувальні жести вживають із прислівниками, що є вербальними виразниками відповідної дії; роль НЗ при цьому зростає, напр.:

1) сема 'різати картоплю на круглі шматки':

[Інф.]: **отак** [показує руками спосіб] / // (Блк);

2) сема 'різати картоплю на продовгуваті шматки':

[Екс.]: А що ще можна? Картоплю можна смажити...

[Інф.]:

//

[Екс.]: Борщиком кришить?

[Інф.]:

//

[Екс.]: То „бо́рщиком криши́ть” – це дрібно так кришите?

[Інф.]: **отак-о** - **отак-о**

[показує руками спосіб] //

//

[Екс.]: Це продовгуватими частинами. Зрозуміла.

[Інф.]: (Блк);

3) сема 'робити масло':

[Інф.]: – той вершок / а тоді / у тепле м'істо постаї́'ат' у пійч / воно трошки пудпари́'а: // тоді висипа́'ють' у пл'ашку або у йакус' посуду / ї́ костру́'лу / ко́лот'ат' / **отак** [показує руками] // о́ту си́роватку шо од'ї́'дили хо́лодну / до́бавит' // воно начи́'нає зби́'вац':а-зби́'вац':а / ма́лен'ки спер́'ва грудо́'чки / а тоді / бил'ше́'нки / тоді ў́'же го́'това гру́'дка ма́'сла // (Спс);

4) сема ‘пересування дуже п’яної людини ногами’:

[Інф.]: – Па за|бору їде / **отако-о** ру|ками [показує руками відповідні рухи] / **дер|жиц**':а і **сунец**':а // (ЛТ);

5) сема 'падати (про п'яну людину)':

[Інф.]: – П'яний / нр'амо не получаец':а / п'яний [сміх] // воно тоді бежит' // бежит'-бежит'-бежит'-бежит' [пришвидшена інтонація] гур! // пудимец':а / постійт' / постійт' / похитайец':а і дал'ше зноў бежит' / і руки ўпер'од / бо знайе / шо зараз буде падат' // отак п'яни ход'ат' / або на буюк покотиц':а і ноги заде́ре / або нр'амо носом / оце недаўно один у с'н'іг **отак-о** [показує відповідний жест падіння] // ішоў-ішоў а тоді ж поко́тиўс'а / руки так [показує руки перед собою] / а ли́цем же **отак** у с'н'і-і-іг [показує в поєднанні з увиразненням голосу] // ой́ дума́ю за́чахне / мороз веле́чен:и́й / а не́где ж не́ ду́ха // (СД);

б) сема ‘розділяти шифер’:

[Інф.]: – Вот при¹м'ерна / м'ін'е¹ на¹да не два л'іста¹ кришу¹
с'д'елат' а / у два с пала¹вінаї / мн'е¹ на¹да п'ер'е¹рубуват' л'іст //

[Екс.]: – Чим рубали?

[Інф.]: – Чим рубали? // рубали бол'шинство так'їе / ото йес'т' /
н'ечнийе так'їе к'ірк'і // ... //

[Екс.]: – Він більший, ніж молоток?

[Інф.]: – Н'е-е // *даже іш'че і л'охиий може / патаму шо йім*
*часто приход'їц:а тейе / рубат' **отак*** [показує – часто стукає] // ... //
вот так'ім інструментам // і ото так йак начи'найут' із кан'ца / вот
*ета лист / мн'е нада п'ер'ес'ект'і **отак*** [показує – перерізати

наполовину] // *значит' нам'етиу' отам шнуром* [показує як потрібно

намітити] / *і ото тим гастр'аком тим і дес' р'адишком ізс'ек'е і так*
л'ог'ін'ка дауб'еш-дауб'еш-дауб'еш-дауб'еш [показує, як потрібно

стукати; пришвидшена інтонація] / *можна через поўсан'т'їметра / на*
ўтаке растай'ан'їе прапус'кат' і ўс'о // *патом наж'меш* [показує, що

потрібно ніби розламати навпіл] / *ва'но раз! / переламаўс'а* // (МБ) та ін.

У східнополіських говірках на позначення семи ‘доїти’ зафіксовано використання зображувальних жестів у поєднанні зі звуконаслідувальними словами *бух!-бух!-бух!-бух!*, що, як і прислівники *о¹так, о¹та¹ко, о¹тако-¹о*, є вербальними виразниками відповідної дії:

[Инф. 1]: –
- [показує пальцями товщину]
бух!-бух!-бух!-бух!
[показує руками як треба доїти; пришвидшена інтонація] / (Дд).

Зображувальні жести допомагають комунікантам передати нову й важливу інформацію (Николаева, 2004, с. 65).

Для ліпшого розуміння діалектоносії можуть використовувати жести:

- з наочною демонстрацією способу виконання дії, напр., на позначення сем 'різати на шматки картоплю', 'терти буряк', 'різати на шматки яблуко':

[Екс.]: –

й показує] / - (Сл).

У говірках зафіксовано використання жестів, які пояснюють повнозначну номінацію, напр.:

1) сема 'ударити':

[Інф.]: –

[Екс.]: – Як це „падівіцца”?

[Інф.]: –

[показує удар по голові] *риїд'е п'яниї / дак ти ж н'е уїд'ержис':а / с'ерце тваїе н'е ... // раз с'од'н'і пришоў так'її / заўтра пришоў так'її / пазаўтра // дак т'реба шос' казат' / шо йак с'е шо с'е ж нам раб'іт' / йак же вано буд'е // дак іш'че / саром'іш // (СР);*

2) сема 'пити спиртні напої':

[Інф.]: – У мене йе одна кума / шо гор'ілку жуїе //

[Екс.]: – Це як?

[Інф.]: –

Воїна йїїї не пїе // уз'ала капел'ку / тод'і ос' [показує, ніби жує горілку в роті] // воїна тоб'і не пече? // а воїна жуїе // оце кажу і гор'ілку розжовуїе // (Івн).

У східнополіських говірках зафіксовано розмірні жести, які доповнюють основну вербальну номінацію, так, жести можуть указувати на найвищий ступінь вияву ознаки виконуваної дії, напр., 'з'їсти багато, через міру':

[Інф.]: – Наїїїс'а шо отут стаїїт' [показує жест біля горла] // (Сд);

[Інф.]: – Налупиїс'а п'ід саму заїїязку [показує жест біля горла] // (Гж)

або найменший – 'з'їсти мало, трохи':

[Інф.]: – Хоцец'а мн'е зїес'т' / дак йа там стол'к'і вот ізїела [показує кількість пальцями] їс'о уїже / га'тове / йа їїже пайа'дала йа'го // (Мл).

Розмірні жести також можуть застосовувати, щоб показати розмір, товщину моркви, капусти, картоплі, м'яса тощо під час розповіді, напр., про приготування борщу, способи нарізання різних продуктів:

[Екс.]: – А моркву спочатку яку берете – велику чи маленьку?

[Інф.]: – Н'ї-е-е / ну с'ред'н'ен'ку / ну отак таїїшчинойу [показує товщину] і дл'інойу ж отако-о [показує довжину] // (Зм);

[Екс.]: – А з капустою Ви що робите? Велику берете чи маленьку?

[Інф.]: – Н'ї-е-е / невелику / отак ди'вис' / отакиї ка'чанчик [показує розмір] і пала'вину // (Зм);

[Екс.]: – Що Ви з картоплею робите?

[Інф.]: – Дв'ї карта'шини отакихо'во [показує розмір] / тоже пар'їж // (Зм);

[Екс.]: – То скільки треба м'яса?

[Інф.]: – Ну йа ж таб'е ка'жу / шо йак'і ж чу'гун ти вар'їш чи каструл'у чи п'ат' л'їтраў / дак на п'ат' л'їтраў нада ж во [показує

руками розмір] *с'кол'к'і 'к'інут' / а йак дв'е дак і во* [показує розмір] *с'кол'к'і ж* // (Вв).

У східнополіських говірках діалектоносії використовують обрядові жести, напр., на позначення обрядодії 'починати ходити (про дитину)' – коли дитина зробила свій перший крок – обрядовий жест перерізування пут як частина соціалізуючого етапу родильного обряду (див. Тищенко, 2012). Цей жест спрямований на полегшення оволодіння дитиною навичками ходи; виконують рукою або ножицями / ножом перед дитиною або між її ногами (Вв, Гж, Ів, Мл, Пр, Яц):

[Інф.]: – *Каже / йак пашло / о-ої у'же Вал'а пашла / скар'ей-скар'ей н'ес'і нож пута п'ер'ер'езат' //*

[Екс.]: – А для чого?

[Інф.]: – *Ну так у'же учиц'а / так'їй йак'іс' / вот йа і не з'найу / того шо / йак д'іт'а п'ервий раз ступнуло разоў скул'ко / скажи / нажом так* [показує рукою вниз між ногами] *п'ер'ар'еже //* *йак йано мало було н'е ха'д'іла / значит' йано йак путанайе було / а то йак пута п'ер'ер'езат' / йано у'же паб'егла / пашло ха'д'іт' //* *так кажут' //* (Вв);

[Інф.]: – *От диб-диб / хр'ешчик п'ер'ер'езаў і паб'егло д'іт'а //* ... *// вот і д'ет' / туп / туп / а йа йего хр'ешчикам п'ер'ер'ежу да паб'аг'іт' б'істр'ей* [показує ніби перерізує в повітрі хрестик перед дитиною] *// ... //* *дак кажут' пута п'ер'ер'езайут' / називайут' у нас пута п'ер'ер'езат' //* *шоб ва'но пашло / ха'д'іла / пута п'ер'ер'езайут' //* *йак он кан'а путають так і д'іт'а / пута п'ер'ер'езат' //* (Мл).

На основі зафіксованого матеріалу, спрямованого виявити засоби вираження дієслівної семантики, цей обрядовий жест – ілюстративний, проте в говірці може функціонувати як емблематичний без вербального супроводу в закріпленій за ним стандартній ситуації.

Висновки. Отже, вивчення невербальних засобів вираження семантики дієслів Східного Полісся є обов'язковим для всебічного пізнання системи діалектної мови. У дослідженні виокремлено емблематичні жести у власне номінативній та в підсилювальній функціях (сема 'випити спиртний напій') та ілюстративні, які використовують у підсилювальній функції, зокрема зображувальні (напр., семи 'пересування п'яної людини ногами', 'ходити сюди-туди без певної мети й напрямку', 'різати картоплю на круглі шматки', 'різати картоплю на продовгуваті шматки', 'робити масло', 'розділяти шифер'), пояснювальні (напр., семи 'ударити', 'пити спиртні напої'), розмірні (напр., семи 'з'їсти багато, через міру', 'з'їсти мало, трохи'), вказівні (напр., сема 'померти'), обрядові (напр., сема 'починати ходити (про дитину)') жести, жести з наочною ілюстрацією (напр., семи 'різати картоплю на шматки', 'терти буряк', 'різати яблуко на шматки'). Ілюстративні жести різняться залежно від позначуваної дії та можуть супроводжувати відповідні повнозначні номінативні одиниці, прислівники *так, о'так, отако, отако-о*, звуконаслідувальні слова.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні інших невербальних засобів вираження семантики дієслів Східного Полісся, українських говорів загалом, оскільки дослідження й опис діалектного невербального коду є одним зі шляхів поглиблення знань про діалектну мову, про особливості української діалектної картини світу та специфіку реалізації діалектної дієслівної семантики.

Список обстежених населених пунктів

Бл – с. Блистова, Новгород-Сіверський р-н, Чернігівська обл.; Блк – с. Билка, Коропський р-н, Чернігівська обл. (до 2016 р. с. Червоне (Чв)); Вв – с. Вовна, Шосткинський р-н, Сумська обл.; Гд – с. Городище, Коропський р-н, Чернігівська обл.; Гж – с. Гужівка, Ічнянський р-н, Чернігівська обл.; Дд – с. Дідівці, Прилуцький р-н, Чернігівська обл.; Зм – с. Змітнів, Сосницький р-н, Чернігівська обл.; Ів – с. Івот, Шосткинський р-н, Сумська обл.; Івн – с. Іваниця, Ічнянський р-н, Чернігівська обл.; Кпт – с. Кіпті, Козелецький р-н, Чернігівська обл.; Кр – с. Кренидівка, Середино-Будський р-н, Сумська обл.; Крп – с. Карпилівка, Козелецький р-н, Чернігівська обл.; Кч – с. Кучинівка, Щорський р-н, Чернігівська обл.; Лт – с. Литвиновичі, Кролевецький р-н, Сумська обл.; МБ – с. Марчихина Буда, Ямпільський р-н, Сумська обл.; Мл – х. Молчаново, Новгород-Сіверський р-н, Чернігівська обл.; Пр – с. Перемога, Глухівський р-н, Сумська обл.; Рт – с. Реутинці, Кролевецький р-н, Сумська обл.; СД – с. Салтикова Дівиця, Куликівський р-н, Чернігівська обл.; Сд – с. Сядрине, Корюківський р-н, Чернігівська обл.; Сл – с. Слоут, Глухівський р-н, Сумська обл.; Смч – с. Смичин, Городнянський р-н, Чернігівська обл.; Спс (Лн) – с. Спаське, Кролевецький р-н, Сумська обл. (до 2016 р. с. Ленінське (Лн)); СР – с. Стара Рудня, Щорський р-н, Чернігівська обл.; Уш – с. Ушня, Менський р-н, Чернігівська обл.; Шп – с. Шептаки, Новгород-Сіверський р-н, Чернігівська обл.; Яд – с. Ядути, Борзнянський р-н, Чернігівська обл.; Яц – с. Яцине, Путивльський р-н, Сумська обл.

Література та джерела

- Аркушин, Г. (2010). *Голоси з Волинського Полісся*. Луцьк, 542 с.
- Аркушин, Г. Л. (2011) Українські діалектні тексти (до питання методології). *Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. № 1. С. 3 – 8.
- Барилова, Г. К. (2009). *Кореляція вербальних і невербальних складників у традиційних народних іграх (на матеріалі українських східнослов'янських говірок)*: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Луганськ, 20 с.
- Бацевич, Ф. (2004). *Основи комунікативної лінгвістики*. К., 344 с.
- Григорьева, С. А., Григорьев, Н. В. & Крейдлин, Г. Е. (2001). *Словарь языка русских жестов*. М. – Вена, 256 с.

Гриценко, П. Ю. (1996). Тексти як джерело дослідження чорнобильських говірок. *Говірки Чорнобильської зони: тексти* (С. 7 – 15). К.: Довіра.

Гриценко, П. Ю. (2015). Інформаційний простір діалектного тексту. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій* (С. 100 – 118). К.: КММ.

Земичева, С. С. (2016). Невербальные средства обозначения восприятия и